

Gerard Delanty

EUROPOS IŠRADIMAS:

IDĖJA, TAPATUMAS, REALYBĖ

IŠ ANGLŲ KALBOS VERTĖ
ALMANTAS
SAMALAVIČIUS

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ SAJUNGOS
LEIDYKLA
VILNIUS

2. Europos idėjos kilmė

TEORINĖS PERSPEKTYVOS

Šiame skyriuje noriu panagrinėti konceptualios demarkacijos Vakarų visuomenėje nuo klasikinės antikos iki viduramžių kilmę ir raidą, nes tam tikras galios diskursas užima privilegijuotą padėtį kitų diskursų atžvilgiu. Šis diskursas sieja Vakarų–Rytų dualizmą ir jį atitinkantį „mes“ – „jie“ poliarškumą. Tikiuosi įrodyti, kad viena iš gajausių vakarietiško tapatumo formų buvo centro postulavimas, pagrįstas istoriniu pradžios mitu, ir kad šitai padėjo įsitvirtinti prieštaringsiems pasaulėžiūroms. Taigi europocentrizmo šaknys glūdi anaipol ne Europos kaip kultūrinio modelio idėjoje, bet struktūroje diskurso, padėjusio įtvirtinti centro galią. Tad kai Europos idėja atsirado kaip kultūros idėja, ji buvo susieta su galios struktūromis ir jų tapatumo projektais. Susiformuoti autonomiškam Europos diskursui kultūrinės erdvės kol kas nėra. Europos idėją iki pat ankstyvosios modernybės visuomet išreiškė kiti diskursai, iš kurių reikšmingiausias – krikščionybė. Kitais žodžiais tariant, kaip etnokultūrinis projektas „europietiškas“ tapatumas atsirado anksčiau, nei ėmė formuotis pačios Europos idėja. Aišku, to negalima vadinti „europietišku tapatumu“, nes jis niekuomet nebuvo nukreiptas į pačios Europos idėją. Kai Europos idėja išryškėjo, ji buvo jau įsitvirtinusi krikščionybėje ir tapusi beveik tolygi už ją ankstesnei Okcidento sampratai. Būtent Okcidento, arba Vakarų, samprata suteikė tęstinumą helenizmui, krikščionybei ir Europos idėjai.

Antikinėms civilizacijoms Europos idėja buvo ne itin reikš-

minga, ji nenusakė Europos kontinento iki VII amžiaus, kol nepaplito islamas. Ilgą laiką Europa buvo suvokiama Mažosios Azijos graikų gyvenama teritorija, kuri apėmė dalį šiaurinės Azijos, bet anaipol ne Vakarų kontinentas, kurio didžioji dalis buvo nepažįstama ir menkai teapgyvendinta. Neretai pamirštame, kad Okcidento kultūros ir civilizacijos kilmė yra susijusi su Orientu. An tikos pasaulis nebuvo vakarietiškas, bet veikiau rytietiškas. Kaip geografinis darinys, Europa buvo Viduržemio jūros baseino civilizacijų skilimo padarinys. Visais viduramžiais Europos idėja, siejama su krikščioniškų Vakarų idėja, buvo kaip atsvara islamo plitimui. Krikščionijos išbandymuose Europos ribas nustatė musulmonų antplūdis, tad krikščionybė tapo viduramžių Europos teritorine tapatybe. Europos idėja viduramžių krikščionijai reiš kė anaipol ne specifinį tapatumą, o teritorinį vieningumą.

Labai ankstyvu savo istorijos tarpsniu Europai nepavyko sukurti geopolitinės struktūros, pajėgios integruoti lotynų ir graikų krikščionybę į vieningą civilizaciją. Ši geopolitinė skilimą atspindėjo dvi kultūrinės struktūros, kuriose Europos idėja tapo neat siejama nuo lotyniškosios krikščionybės. Noriu pabrėžti, kad taip buvo tol, kol pati Europos idėja tapo autonomiška kultūrine struktūra ir tapatumo pagrindu. Dar daugiau, tarp Europos idėjos kaip geografinės sąvokos ir krikščionijos sampratos, lotyniškosios krikščionybės teritorijos, išliko ilgalaikė įtampa.

Kadangi vienas iš pagrindinių mano teiginių yra tvirtinimas, kad Europos idėja moderniaisiais laikais niekaip neišsivadavo iš priešiško Rytų–Vakarų santykių, glaudžiai susijusių su krikščioniškuoju pasauliu, nemaža tolesnio dėstymo dalis bus skirta ankstyvosios idėjos istorijos analizei. Tai, tikiuosi, leis demistifikuoti klasikinėje kultūroje įsitvirtinusių Europos kaip istorinio regiono vieningumo sampratą, kurią įvardijo T. S. Eliotas (1962, p. 130) teigdamas, kad „visi mes, būdami Europos civilizacijos paveldėtojai, tebesame Romos imperijos piliečiai“.

EUROPA IR SENOVĖS GYVENTOJAI

Senovės gyventojams Europos idėja reiškė nedaug. Prieš įgaudama geografinę išraišką ji priklausė ne tiek mokslo ir politikos, kiek mito sričiai (Hay, 1957, p. 5). Kaip ir dauguma ikiistorinių personažų, Europa buvo moteris. Finikiečių mituose suvedžiota Dzeuso, pasivertusio baltu jaučiu, finikiečių princesė Europa paliko savo tėvynę, buvusią dabartinio Libano žemėse, ir persikėlė į vakarinę Kretos salą, kur vėliau ištekėjo už jos karaliaus. Graikų neįaudino tai, kad Europa buvo arvykėlė iš Rytų, nes jie neįautė ypatingų jausmų nei vakarinei daliai, nusidriekusi už Graikijos, kuriai ji priklausė, nei rytiniam arba pietiniam kontinentui, svetimam Heladei. Išties daugelyje mitų Europa buvo Azijos ir Libijos (Afrikos vardas) pusseserė, o Homerui ji buvo Fenikso duklė (Buehler, 1968). Tai reiškia, kad Europos samprata nebuvo aiškiai diferencijuota. Pagaliau Europa buvo ne graikų, o finikiečių išradimas, galbūt netgi semitiškos kilmės (Sattler, 1971, p. 19). Supratimas, kad Europa yra graikų kilmės, be abejo, atsirado vėliau ir, pasak garsiosios Bernalo tezės (1987), gali būti įžvelgiamas kontrevoliucinių intelektualų (ypač 1815–1830 metų laikotarpiu, kai klasikinė filologija buvo laikoma konservatyvia disciplina) pastangose sufabrikuoti Europos kultūrinę tradiciją kildinant ją iš puritoniškos senovės Graikijos ir visiškai nepripažįstant jos rytietišku ištaku.

Kaip matome, Europos regionų individualumui graikai teikė nedaug reikšmės, nes visa, kas negraikiška, jie laikė „barbariška“! Panašu, kad tokio požiūrio laikėsi Aristotelis, įvedęs trinarę skirtį – graikus, europiečius ir azijiečius, kuriuos, išskyrus graikus, vadina „barbarais“. Apmąstydamas panašumo prigimtį „Politikoje“ (1962, p. 136 ir 269), jis teigė, kad barbarai didesni vergai už graikus, o azijiečiai – už europiečius. Gerai žinoma, kad demokratija, klestėjusi išgarbintame graikų polyje, buvo pagrįsta vergo-

ve. Kadangi diduma vergų buvo azijiečiai, t. y. negraikai, nė kiek nestebina, kad Aristotelis niekino Aziją ir barbarus, t. y. negraikus prilygino vergams (Puzzo, 1964, p. 580).

Antikos autoriai retai vartojo žodį „Europa“. Pasak Hay'aus (1957), parašiusio autoritetingą ankstyvosios Europos idėjos studiją, terminas „Europa“ iš pradžių buvo vartojamas nurodant Graikijos žemyninės dalies teritorijas ir tik vėliau ėmė aprėpti Egejo jūros salas. Pagrindinė graikų mąstysenos antitezė buvo grįsta dualizmu – graikai versus barbarai (Gollwitzer, 1964, p. 20). Platonas „Valstybėje“ (1974, p. 358) aiškiai skyrė graikus ir barbarus, tačiau yra mažai duomenų, leidžiančių teigti, kad Europai jis būtu teikęs kokią nors reikšmę. Aischilas dramoje „Persai“ kūrė priešpriešą graikai versus persai: persai–azijiečiai, o graikai – civilizuoti. Azijos samprata graikams buvo susijusi ne tiek su Europa, kiek su specifine teritorija, kuri taip ir liko neapibrėžtas arealas į šiaurę nuo Heladės. V amžiuje tarp graikų ir persų įsiplieskusi nesantaika Herodotui reiškė civilizacijų konfliktą. Galbūt ši nesantaika vėlesniais amžiais tapo Europos ir Azijos konflikto pagrindu. Tačiau Herodotas neturėjo aiškaus supratimo apie Europos ir Azijos skirtumus ir šiaurinę Juodosios jūros dalį paprasčiausiai vadino Skitija. Europa ir Azija tebuvo geografiniai terminai, o Graikija ir Persija – kultūrinės ir politinės kategorijos. Tačiau Isokratas IV amžiuje prieš Kristų Europą identifikavo su Graikija, o Aziją – su Persija (Hay, 1957, p. 3). II m. e. amžiuje Ptolemajus pradėjo vartoti terminą „Sarmatia“ ir skyrė „Sarmatia Europas“ ir „Sarmatia Asiatica“ pagal tarp jų nusidriekusį Doną (Halecki, 1950, p. 85). Šitai turėjo patvirtinti seną skirtį, kuri iki šiol yra vienas iš geografinių Europos apibrėžimų. Šis dvigubas pasaulio skirstymas į Aziją ir Europą, arba Persiją ir Graikiją, vėliau lėmė trigubą skirstymą į Europą, Aziją ir Afriką. Manoma, jog anksčiau Afrika buvo laikoma Azijos dalimi (Fuhrmann, 1981, p. 7). Pasak Hipokrato, Azovo jūra buvusi riba tarp Azijos ir Europos

(Toynbee, 1954, p. 708–729). Pagrindinis pasienis, žinomas graikams, buvo Nilas, skyręs Aziją nuo Afrikos. Atrodo, jog šių dviejų kontinentų skirtingumas buvo reikšmingesnis nei Azijai priešinamas Europos vieningumas (Hay, 1957, p. 2). Anot Toynbee'o (1954, p. 711), Azija ir Europa iš pradžių galėjo rasti kaip laivybos terminai, kuriuos vartojo plaukiojusieji Egėjo jūra norėdami atskirti dvi žemės sankaupas, ribojusias navigaciją. Taigi galima daryti išvadą, kad graikai ne visada laikė save europiečiais. Helderis buvo suvokiama kaip kultūros ir civilizacijos žemė, o visa, kas driekėsi už jos, buvo barbariška. Tačiau svarbu ne tiek Europos ir Azijos priešprieša, kiek politinis dualizmas ir jo suformuotas etnocentrizmas.

Europos idėja ėmė kristalizuotis nykstant klasikinei graikų civilizacijai. Po persų karų graikų miestai susilpnėjo veikiami vidinių prieštaravimų ir dėl jų kilusio karo tarp Spartos ir Atėnų, kuris parengė dirvą Makedonijos atsiradimui 338 metais prieš Kristų. Aleksandro Makedoniečio valdymo laikais, kai Makedonija nukariavo Graikiją ir 331 metais prieš Kristų nugalėjo persus, graikų civilizacijos centras persikėlė į Mažąją Aziją. Europos idėja, kuri Aleksandro Makedoniečio laikais ėmė įgyti politinę prasmę, pasinaudota makedoniečių užkariautų teritorijų mistifikacijai primetant joms apibrėžtos geografinės vietovės tapatybę. Šitai veikiausiai atsitiko todėl, kad po Aleksandro Makedoniečio užkariavimų graikų kultūra nustojo buvusi pačių graikų nuosavybe. Žodis „graikai“, visuomet reiškęs ne tiek tautą, kiek kalbą, buvo pravartus universalistinio pobūdžio ambicijoms. Nors graikų kultūra ir kalba paplito visame regione, graikų politinė hegemonija užleido vietą naujoms politinėms jėgoms, kurios buvo tiek „rytietiškos“, tiek „vakarietiškos“. Graikų pranašumo prieš „barbarus“ idėja sumenko ir atsirado platesnė Europos samprata, kuri vis dažniau ėmė reikšti tai, kas laikoma Mažąja Azija, įskaitant Graikiją, tačiau Azija liko kitioniškumo atspirties tašku. Po Alek-

sandro užkariavimų Azija iš esmės pasistūmėjo į rytus nuo Persijos (Baldry, 1965, p. 120–132). Tačiau Aleksandro suvienytos teritorijos galiausiai pateko Bizantijos valdžion ir vėlesniais amžiais nustojo būti laikomos „europinės“ kultūros esme.

Antika Europos idėja buvo susiejusi su Okcidento samprata, o ši pirmiausia buvo nuoroda į rytinės Viduržemio jūros baseino dalį ir nebuvo tapati Europos, o tuo labiau kultūros, idėjai. Ji reiškė helenistinį Okcidentą. Galbūt graikų pasaulis buvo suvokiamas kaip Šiaurės–Pietų ašies perėjimas nuo šviesos ir karščio į tamsą ir šaltį, o ne kaip Rytų–Vakarų poliariškumo struktūra. Kol Okcidento sąvoka plačiau prasme reiškė erdvesnį graikų pasaulį, Europos sąvoka dažniausiai buvo geografinė Okcidento idėja, atsiradusi anksčiau nei Europos samprata, kaip ir ankstyvoji Europos idėja iš esmės buvo tai, ką šiandien vadintume Orientu. Papvyzdžiui, Okcidento lopšys – Troja buvo į rytus nuo Dardanelų sąsiaurio. Senieji Vakarų kontūrai sudarė žinomo pasaulio vakarinėje Viduržemio jūros baseino dalyje ir Persijos rytuose ribas. Anuomet Orientas ir Okcidentas reiškė ką kita, nei vėliau, kai civilizacijos centras pasistūmėjo į vakarus. Tačiau antikoje Okcidento sąvoka turėjo dar vieną ir gerokai svarbesnę prasmę: buvo manoma, kad tai rojus, esantis kažkokiam nežinomame Vakarų vandenynė. Šiai Vakarų mistikai priklausė Europa.

197 metais prieš Kristų Romai nugalėjus Makedoniją, graikų civilizacija pasislinko nuo rytinių link vakarinių Viduržemio jūros krantų. Romėnai, kaip ir graikai, ne itin buvo linkę laikyti save europiečiais veikiausiai dėl to, kad Romos imperija buvo išsibarsčiusi po neeuropietiškas teritorijas ir jai nepriklausė dauguma šiaurinių kontinento dalių. Imperijos centras buvo rytinėje Viduržemio jūros baseino dalyje. Romos imperija buvo tiek pat orientalinė, kiek ir helenistinė, tad tik trivialia prasme ją galima vadinti „vakarietiška“. Ją sudarė didžiulis tautų margumynas: keltai, germanai, romėnai, iberai, berberai, ilirai, libiečiai. Kinai ka-

daisė manė, kad Antiochė buvo ne trečias pagal dydį Romos imperijos miestas, o sostinė (Dudley, 1975, p. 243). Tiek Rytų, tiek romėnų pasaulis buvo jūrinė civilizacija, kuri rėmėsi miestais ir rašto kultūra. Daugybė sausumos ir jūros kelių jungė tokias tolimas vietas kaip Tėmzė bei Eufratas. Romėnų civilizacijos ryšiai su Orientu ne visada baigdavosi tokiu kultūrų susidūrimu kaip tuo metu, kai romėnai užėmė anapus Alpių besidriekiančią šiaurinę Europą. Tačiau akivaizdu, kad romėnų laikais Europa buvo vadinamas geografinis regionas, apimantis dabartinį kontinentą, išskyrus Skandinaviją. Britų salynas ir Iberijos pusiasalis Europai dažniausiai nebūdavo priskiriami. Kaip savo „Dvasinėje istorijoje“ tvirtina Bede, Britanija nepriklausė Europai. Europa dar nebuvo tapusi politizuota sąvoka. Ji dar nebuvo „vesternizuota“, kaip Rytai nebuvo „orientalizuoti“.

Tad antikos laikais Europa neapėmė viso to, kas su ja siejama šiandien. Geriausiu atveju tai buvo regionas, tačiau ne kontinentas geopolitine prasme: Romos imperijai Europa nereikė kultūrinio modelio. Nereikė ji ir kultūrinio vieningumo, nes dauguma kontinento gyventojų buvo „barbarai“. Modernioji Europos kaip Vakarų ir senovinė Europos idėja istoriškai nebuvo tapachios. Peržvelgę ankstyvąją istoriją, matome, kad jos atžvilgiu pretenzijų būta nedaug. Tačiau galima rasti užuomazgų civilizacijų kovos, kurioje stiprėjo Vakarų hegemonija, įtvirtinusi romėniško ir helenistinio pasaulio kultūrinį pranašumą.

Romėnams Europos idėja nebuvo taip aiškiai apibrėžta kaip viduramžiais. Romėniškas etnocentrizmas rėmėsi ne Europos idėja, o mitu, skelbusi, kad Roma yra pasaulio centras. Netgi ankstyvosios krikščionybės eroje būti krikščionimi reikė būti romėnu, bet ne europiečiu. Europos tapatumo, kaip priešpriešos Europos idėjai, samprata dar nebuvo susiformavusi. Tačiau Vergilijaus Enėjas, simbolizuojantis Oriento ir Okcidento vieningumą, kartu simbolizavo ir Okcidento pranašumą. Didžioji Vergilijaus epi-

nė poema „Enėida“ suteikė poetinę formą mitui apie romėnų tautos kilmę. Pasak šio mito, romėnų istorijos pradžia siekia Trojos žlugimą Mažojoje Azijoje. Tai, kad Vakarams buvo lemta paveldėti Oriento civilizacijos naštą, iš esmės buvo išreikšta Romos atsiradimo mitu. Vėliau tai įteisino Vakarų požiūrį į Orientą. Enėjo mitas pasiekė viduramžius ir įsitvirtino Europos kilmės mite: manyta, kad ištremitieji trojiečiai įkūrė daugelį Vakarų miestų, ir daugelis Vakarų karalysčių savo genealogiją išvedė iš Trojos tremtinių (Tazbir, 1986, p. 6; Tanner, 1993). Istoriniai Tiudorų ir Habsburgų dinastijų legitimacijos mitai skelbė, kad jų protėviai buvo trojiečiai, tuo tarpu Otomanai Rytuose savo šaknis taip pat siejo su Troja.

Tačiau kalbėdami apie antiką neturėtume sureikšminti skirtumo tarp Rytų ir Vakarų. Antikos gyventojams skirtis tarp Šiaurės ir Pietų buvo reikšmingesnė nei tarp Rytų ir Vakarų. Nederėtų pamiršti, kad jūros kelių amžiuje Alpės buvo didesnė geografinė, o kartu ir kultūrinė riba nei Viduržemio jūra, dar iki tapimo romėnų ežeru buvusi pasaulinės civilizacijos centru. Jūra jungė žmones ir civilizacijas, užuot juos skyrusi. Išsisas senovės pasaulio prekybos tinklas supynė Viduržemio priegose įsikurusius Kadizą, Kartaginą, Aleksandriją ir Konstantinopolį į vieningą darinį. Duonojus ir Reinas romėnams buvo strategiškai svarbesni pasienio ruožai nei Donas (Hay, 1957, p. 5). Senovės pasaulio ir ankstyvųjų viduramžių mąstysenai Etiopija buvo realesnis geografinis vaizdiny, nes manyta, kad joje glūdi Nilo ištakos, su kuriomis buvo siejamas rojus (Baudet, 1976, p. 15).

Užuot nusakiusi Vakarų kontinentą, senovinė Europos idėja reikė gana miglotai apibrėžtą Okcidentą, tamsos ir vakarinės saulės žemę. Tačiau net ir šioji Europos kaip Okcidento samprata dar nebuvo tapusi vienijančia idėja. Nors žodis „Europa“ senovės laikais egzistavo, sąvoka „europiečiai“ buvo reta. Todėl Sirijos ir Irano gyventojai moderniuosius europiečius iki šiol vadina „fran-

kais“, nes jie neturėjo jokio kito žodžio apibūdinti kryžiuočius frankus, XII amžiuje atvykusius iš Vakarų. Graikijoje europiečiai taip pat buvo žinomi frankų vardu, o Šiaurės Afrikos regionuose jie iki šiol vadinami romėnais (Davis, 1988, p. 3). Tai liudija, kad Europos samprata geriausiai atveju tebuvo geografinė sąvoka ir neturėjo kultūrinės reikšmės, tuo labiau nebuvo tapatinama su politika. Europietiško tapatumo idėjos dar nebuvo. Etnokultūriškumas rėmėsi kitais atskaitos taškais: helenizmu, Roma, o nuo IV amžiaus – krikščionių bažnyčia.

Romos imperijos susiskaidymas į dvi dalis, įvykęs 286 metais valdant imperatoriui Diokletianui, buvo pagrindinis veiksnys, padidinęs priešpriešą tarp Vakarų ir Rytų. Tačiau šis ankstyvas padalijimas neatspindėjo būsimų Oriento ir Europos civilizacijų. Rytinėje dalyje buvo Egiptas, vakarinėje – „Afrika“, kuri romėnams reiškė Šiaurės Afrikos vakarines teritorijas. Graikija, Egėjo jūros pakrantės ir didelė dalis Pietų Balkanų buvo priskirta prie vakarinės imperijos, o Italijos pusiasalis liko įprastine riba, skiriančia abi imperijas (Herrin, 1987, p. 22–23). Po neilgai trukusio susijungimo 330 metais Konstantinas perkėlė sostinę į Konstantinopolį, o 395-aisiais Romos imperija suskilo į dvi savarankiškas imperijas – Rytų ir Vakarų. Tai nereiškė, kad šis skilimas buvo nulėmtas iš pat pradžių. Konstantinopolis, kaip tiltas tarp Vakarų ir Rytų, buvo pradėtas vadinti Naująja, arba Antrąja, Roma, o jo gyventojai vadino save romėnais. Jis buvo įkurtas politiniais sumetimais – siekiant apginti imperiją nuo Persijos puolimų. Tuo tarpu Vakarų Europa veikiai buvo perimta iš rytų ir šiaurės atėjusių barbarų. Kai šitai atsitiko, Okcidentas dar kartą pasistūmėjo į rytus Mažosios Azijos link. Iš pradžių dėl musulmonų pergalių Palestinoje, Sirijoje ir Egipte Roma su Konstantinopoliu palaikė glaudžius ryšius. Tačiau tai truko neilgai. Roma jau seniai buvo praradusi savo karinę svarbą ir vakarinės imperijos sostinė 402 metais persikėlė į Raveną. 410 metais Romą apiplėšė gotai, o VI

amžiuje Rytų imperatoriui Justinianui nepavyko ištesėti savo pažado susigrąžinti vakarines imperijos dalis.

Praejus šimtmečiui po įkūrimo, Konstantinopolis įgavo savo tapatumą tapdamas vis labiau orientalistiniu, o kalbos požiūriu labiau graikišku nei lotynišku. Dėl šių priežasčių Europa buvo suvokiama vakarinė dalis, o imperija – bizantistiškieji Rytai, Orientas (Fischer, 1957, p. 44). Tad Okcidentas ir Orientas tapo nuorodomis į dvi Romos imperijos dalis. Okcidento ir Europos sąvokos vis dažniau pradėtos taikyti vakarinei buvusios Romos imperijos daliai, o tai leido kalbėti apie europietišką Okcidentą. Bizantijos imperijai perėmus imperines tradicijas, vakarinė dalis pamažu susitapatino su lotyniška krikščionybe. Europa ir Okcidentas tapo krikščionijos sinonimais (Wallach, 1972).

Europos ir Oriento konflikto sąlygoti skirtumai ilgainiui vis labiau ryškėjo. Buvo aišku viena: vykstant dideliems pokyčiams, kurie prasidėjo su Romos imperijos žlugimu Vakaruose, Oriento sąvoka ne tik paplito, bet ir slinko Vakarų link. Orientas jau nebebuvo vien Persija, palapsnui jis ėmė reikšti Mažąją Aziją. Kai šitai atsitiko, Europa įgavo kultūrinės idėjos kontūrus.

KRYŽIUS IR PUSMĖNULIS

Nuo VII amžiaus Europos idėja vis dažniau pradėta vartoti kaip priešprieša islamui, kuris daugybę amžių buvo stipresnis. Po Muhamedo mirties 632 metais jo šalininkai pasklido iš Arabijos, nukariavo Persijos Sasanidų imperiją ir užėmė Derlingąjį pusmėnulį (Irako, Sirijos ir Palestinos žemės). VII ir VIII amžiuje, žlugus Aleksandrijai (642) ir Kartaginai (698), arabai užkariavo didžiąją dalį Afrikos. Musulmonų galia išplito Anatolijoje, Persijoje bei Mesopotamijoje ir pasiekė Indiją. Umayyadų dinastijos arabų imperija, 661 metais įkurta Damaske, pradėjo žvalgytis į vakarus ir 711

metais, žlugus Visigotų karalystei Ispanijoje, pasistūmėjo Europos link. Po 711 metų, kol krikščionys atsiėmė Ispaniją, Pirėnai buvo efektyviausia Europos krikščionybės siena Vakaruose. Afrikos ir Europos sienų artimumas po daugelio civilizacijų susiliejinimo amžių leido Napoleonui tarti, kad „Afrika prasideda Pirėnuose“ (Sertina, 1992, p. 2). musulmonų užkariauta Ispanija beveik ribojosi su Prancūzija, kol arabai, vadovaujami Abdiero Rahmano, 732 metais Turo mūšyje buvo nugalėti frankų. Reikšminga tai, kad viena iš pirmųjų nuorodų į europiečius susijusi su armija, kurios padedamas frankų vadas Charlesas Martelis nugalėjo musulmonus (Hay, 1957, p. 25). Šis mūšis Europos ateičiai buvo ypač reikšmingas. Jei musulmonai nebūtų buvę sutriuškinti, neatmestina prielaida, jog krikščionybė būtų buvusi nušluota nuo Europos paviršiaus. Sunku pasakyti, ar tai tiesa, tačiau simbolinė mūšio reikšmė yra svarbesnė už galimas karines implikacijas, nes jos deka susiformavo prieštaringa Vakarų tapatybė. Svarbiausia tai, kad šis mūšis simbolizavo Europos kaip protokultūrinės idėjos atsiradimą. Po kryžiaus ir pumėnulio ženklų vykęs krikščionybės ir islamo susidūrimas turėjo didžiausią įtaką europocentristinės pasaulėžiūros susiformavimui.

Arabų galia, sustiprėjusi po nearabiškų žemių užkariavimo, po to, kai 750 metais nuvertus Umayyadų dinastiją susikūrė Abbasiidų kalifatas, išsilaikęs iki XIII amžiaus vidurio, kai jį užgrobė mongolai, ilgainiui transformavosi į islamišką politinę sistemą, kurios centras iš Damasko persikėlė į Bagdadą, tapusį nauju prekybos tinklo, apraizgiusio visus Vidurio Rytus, centru. Kai atsirado ir konsolidavosi musulmonų pasaulio sistema, Vakarams teko užimti gynybos pozicijas. 778 metais Ispanijoje Karoliui Didžiajam nepavykus nugalėti marų, Šiaurės barbarų gentys, puldinejusios Romos imperiją nuo V amžiaus, pavojiaus nebekėlė; grėsmę kėlė islamas. Dauguma barbarų genčių, iš kurių svarbiausi buvo frankai, buvo priėmusios krikščionybę ir tapusios jos atrama. Krikš-

čionijos kontūrai vis labiau sutapo su Europa, tad abi idėjos ėmė reikšti tą patį kultūrinį modelį. Orientui buvo lemta tapti nauju priešo įvaizdžiu tam dariniui, kuris tapo europietiškas krikščioniškais Vakarais, ką geriausiai atspindi ksenofobiškoji „Rolando giesmė“ (sukurta apie 1100 metus).

Plečiantis islamo imperijai, graikų-romėnų civilizacijos ribos susitraukė iki Pirėnų ir Bosforo, kuris buvo apgultas 674–678 ir paskartotinai 718 metais. musulmonų civilizacija, susiformavusi VII amžiuje, buvo pažangesnė nei graikų-romėnų civilizacijos liekanos, perygyvenusios Romos imperijos žlugimą Vakaruose. Faktiškai musulmonų civilizacija graikų kultūros absorbavo daugiau nei porolėnų civilizaciją. Jungtis tarp Europos ir Oriento nutrūko musulmeniškai Vakarai. Jungtis tarp Europos ir Oriento nutrūko musulmonų stiprėjimo laikotarpiu, ir manoma, kad būtent žydači buvo pagrindinė dviejų priešiškų pasaulių jungiamoji grandis (Lewis, 1993b, p. 95). Tačiau nereikėtų susidaryti įspūdžio, kad tai buvo dvi visiškai skirtingos tarpusavyje konfrontuojančios civilizacijos. Didžioji klasikinės kultūros dalis, sunykusi Vakaruose po romėniško pasaulio skilimo, buvo išsaugota ir netgi išplėta arabų. Musulmoniška Ispanija, ypač Kordoba ir Toledas, suvaidino svarbų vaidmenį perduodama islamišką kultūrą Europai po šio regiono susigražinimo. Ilgą laiką dviejų civilizacijų sankryža buvo Sicilija, iš kurios abu pasaulius pasiekė daugelis idėjų. Arabų kultūra iki XVI amžiaus darė didelę įtaką Europos civilizacijai; jos šlovės valanda baigėsi, kai Europa pradėjo vadovauti pasauliui.

Vakarų suformavo musulmonų įsiveržimai, trukę šimtą metų, maždaug nuo 650 iki 750-ųjų. Ne vadinamieji tamsieji amžiai, prasidėję po Romos imperijos skilimo V amžiuje, o būtent šis laikotarpis iš esmės pakeitė Europos sampratą. Po to, kai Romos imperija atsikratė barbarų grėsmės persikeldama į Konstantinopolį ir susidūrė su persų keliamu pavojumi, prieš ją stojo islamas. Turo mūšis ir Konstantinopolio apgultis ženklino musulmonų plėtimosi į Vakarų ribas. Bizantijos imperija taip pat išsėmė savo plėtros galimy-

bes ir nepajėgė apsaugoti savo teritorijos nuo islamo įsiveržimo. Tačiau bizantiečiai tesugebėjo atstatyti pusiausvyrą; jiems pasisekė išstumti musulmonus, bet nugalėti jų nepavyko. Po 700 metų Bizantijos imperija susitraukė iki paties Konstantinopolio, dalies Mažosios Azijos, Graikijos ir Pietų Italijos. Krikščionija buvo apsupta musulmonų galios rytuose, t. y. Mažojoje Azijoje, pietuose – nuo pietinių Viduržemio jūros krantų, o vakaruose – iki Iberijos pusiasalio, ir niekas to negalėjo pakeisti. Kretos užėmimas 825 ir Sicilijos 827 metais dar labiau apribojo Vakarų krikščionybę. Turėdamas savo rankose šias strategiskas žemes, islamas įgavo realią jėgą ir IX amžiuje jau kontroliavo Viduržemio jūrą. 826 metais buvo apsausta pati Roma, o popiežius priverstas mokėti duoklę. XII amžiuje krikščionybė buvo išstumta iš Maghrebo. Jos plėtra buvo sustabdyta, o ji pati priversta gintis; taip Europoje nusidriekė siena tarp lotyniškų Vakarų ir graikiškų Rytų. Dar daugiau, vėlesni Persijos ir Bizantijos konfliktai nusmukdė abi imperijas paruošdami dirvą musulmonų sustiprėjimui Europos periferijose.

Stiprėjant islamui, atsirado nauja Europos kaip Šiaurės Vakarų kontinento idėja. Vakarami paliko Viduržemio jūrą, o bizantiečiai buvo palikti savo valiai rytiniame pasienyje. Didžiąsias 863 metų mūšyje jie nugalėjo arabus ir iki Seldžiukidų dinastijos iškilimo XI amžiaus viduryje vykdė karingą politiką, įstūmusią arabus į beviltišką padėtį (Obolensky, 1971, p. 71).

KRIKŠČIONIJA IR EUROPA

Šiame laikotarpyje, vadinamame tamsiaisiais amžiais, kurio pradžia paprastai laikomi 476 metai, kai Ravenoje buvo nušalintas paskutinis Vakarų Romos imperatorius, ir kuris baigėsi IX amžiuje, pradėjus išgalėti Karolingų dinastijai, Roma nustojo būti Europos centru. Imperatorių Diokletiano ir Konstantino refor-

mos leido išgyventi rytinei Romos imperijos daliai – Bizantijos imperijai. Po didžiosios germanų genčių migracijos V amžiuje ir anglosaksų karalysčių konsolidacijos vėlesniais amžiais, Europos centras pasistūmėjo į šiaurės vakarus, o Baltija tapo reikšmingesnę už Viduržemio jūrą. Kol germanų gentys niokojo imperiją iš vakarų, persai atakavo iš rytų. Vakarų Europa buvo pažeidi iš visų pusių. IX amžiuje vikingai darė spaudimą iš pietų, vengrai veržėsi iš rytų, o musulmonai – iš pietų. Būtent šiame kontekste Europos idėja įgavo vertę (Leyser, 1992, p. 40–41). Europos istorinio unikalumo ir autonomiškumo idėja atsirado priešpriešos akivaizdoje. Islamo, barbarų ir persų įsiveržimai krikščionijai teikė Europos tapatumo suvokimą, kuris buvo tarsi karantinas prieš nekrikščionišką pasaulį. Tai buvo mentalinė apgultis, tapatumas atsirado pralaimėjimuose, o ne pergalėse. Tačiau kai šiaurinės gentys, pradedant frankais ir baigiant vikingais, pamažu priėmė krikščionybę, barbarų grėsmė Europai atslūgo ir stabilizavosi kažkas panašaus į Europos tvarką. Europos civilizacijos Šiaurės Vakaruose pagreitino Karolio Didžiojo, laikiusio save „Europos tėvu“, iškilimą (Fischer, 1957, p. 115). Europa nutolo nuo Viduržemio jūros ir priartėjo prie Baltijos. Taip ji įgavo naują tapatumą.

Krikščionybės dėka Vakarų monarchijos susikūrė galingą legitimacijos mitą, kurį įvirtino plintantis islamas. Kultūrinė santalika tapo dar reikalingesnė, nes feodalizmo sistemoje, susiformavusioje Vakaruose po Karolingų imperijos skilimo X amžiuje, buvo centrinės politinės valdžios. Krikščionybė, grindžiama paklusnumo etika ir galios hierarchija, buvo palankesnė sėsliam agrariniam feodalizmo nei urbanistiniam sekuliariam prekybos ir verslo pasauliui. Europa kaip geografinė sąvoka vis dažniau pradėta taikyti krikščioniškosioms Europos dalims. Europa tapo identiška krikščioniškosioms Šiaurės ir Vakarų sandraugos sampratai. Sustiprėjus islamui, ryšiai tarp Rytų ir Vakarų įgavo nuolatinio antagonizmo pobūdį, o šioje ilgalaikėje Europos tapatumo for-

mavimosi kaitoje šiaurinės ir pietinės Europos dalys, ilgą laiką buvusios atskirtos Alpių, tapo viduramžių krikščionybės pagrindu. Atsirado naujas pasienis – nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Nuo tada vis labiau ryškėjantys skirtumai tarp Rytų ir Vakarų įgavo moralinį ir religinį pobūdį; Okcidentą pradėta suvokti kaip civilizaciją ir gėrį, o Orientą – kaip barbarybę ir blogį. Europos tapatumas buvo kuriamas vadovaujantis dvasinio pranašumo jausmu ir nutraukiant visus ryšius su Orientu. Be priešų įvaizdžio, kuriuo galėjo būti islamas, krikščioniški Vakarai nebūtų pajėgę sukurti vieningos ir brandžios kultūros, galinčios unifikuoti įvairius Europos visuomenės sluoksnius. Šį vakarietiško ir krikščioniškumo pranašumo jausmą atspindi kai kurios ankstyvosios Europos idėjos. Ankstyvojoje krikščionybėje kilo idėja, kad Europos, Azijos ir Afrikos tautos buvo trijų Nojaus sūnų: Japeto – pagonių ir krikščionių graikų pradininko, Šemo – žydų ir arabų pradininko, Hamo – neegrų pradininko. Krikščioniškoje mitologijoje buvo teigiama, kad europiečių tėvas Japetas buvo viršenis už Šemą, personifikavusį Aziją, o pirmiausia žydus, ir už Hamą, kuris personifikavo afrikičius. Ši idėja pasiekė modernuosius laikus kaip konceptualus įrankis europocentriškų istorijų, skirstančių pasaulio tautas į rases (Mudimbe, 1988, p. 46). Žlungant Romai, atsirado krikščioniško *oecumene*, t. y. civilizuoto pasaulio, samprata, glaudžiai susijusi su krikščionių religija ir jos globaliais siektais. Tūkstantį metų Romos palaizūnams pasisekė išsaugoti civilizacijos ir barbarybės dualizmą kaip krikščionių ir nekrikštų antitezę. Krikščionybė pradėta sieti su kultūrinio pranašumu, o nekrikščioniškas pasaulis buvo laikomas necivilizuotu ir barbarišku.

Nuo VIII amžiaus krikščionybė buvo efektyviai „europizuota“. Atsiradusi kaip azijiečių kultas, ji tapo imperine Romos ideologija, o galiausiai universaliu, įteisintu viduramžių krikščionijos mitu, parankiu vokiečių reichui. Žodis „krikščionija“ pradėtas vartoti nuo IX amžiaus (Phillips, 1988, p. 32). Kadangi pati krikš-

cionija buvo gana vėlyva sąvoka, – ji nedažnai vartota iki XI amžiaus, – nereikia stebėtis, kad Europos idėja buvo dar vėlesnis išradimas. Nuo III amžiaus pradžios krikščionybės samprata tapo istorinės chronologijos pagrindu, tuo tarpu islamas sukūrė savo sistemą, kuri pradėjo išgalėti po Muhamedo mirties 632 metais (Herrin, 1987, p. 1–6). Universalios imperijos idėja perėmė bažnyčia, propagavusi istorinę atmintį, grindžiamą imperinės praeities nostalgija: universali imperija tapo universalia bažnyčia, o imperatoriaus garbinimo kultas buvo transformuotas į popiežiškąjį. Vykstant šiems pokyčiams, Romos pilietis tapo krikščioni-mi. Tad universalaus imperializmo siekiui buvo lemta tapti pagrindiniu Europos tapatumo elementu. Tačiau, pasak Wallace-Hadrillio (1985, p. 151), „tiesa yra tai, kad dauguma žmonių neįvertino situacijos ir manė, kad Europos vienybė – pervertintas idealas, lygiai toks pat kaip jo gimdytoja *Imperium Christianum*“.

Vis dėlto žodis „Europa“ iki XV amžiaus nedažnai buvo vartojamas. Tai nestebina, nes krikščionybė, su kuria Europa paprastai siejama, teritorijos atžvilgiu nepasižymėjo vieninga kultūra. Tai neišvengiamai vedė prie dviprasmybės, nes krikščionių vieningumas transcendavo Europos vieningumą, be to, ankstyvojo laikotarpio universali krikščionių religija nebuvo vien europietiška. Graikų ar Bizantijos bažnyčią pradėta vis labiau tapatinti su Orientu. Bizantijos imperija niekada nebandė monopolizuoti Europos sąvokos, kuri po frankų ir jų germaniškų ipėdinių otoniečių restauracijos buvo taikoma (tačiau ne išimtinai) ankstesnei vakarinei imperijai. Ilgainiui dviiejų imperijų skilimas tapo *ecclesia versus imperium*, arba krikščionybė versus imperija, skirtimi. Šis ilgalaikis atsidalijimas, suformavęs dabartinės Europos įvaizdį, buvo atspindėtas pačios bažnyčios schizmoje; dvi jos dalys kalbėjo skirtingomis kalbomis ir galiausiai paveldėjo skirtingus kultūrinis ir dvasinius papročius (Chadwick, 1990, p. 228). Bandy-mas įtvirtinti stačiatikiybę 451 metais Chalcedono susirinkime

parengė dirvą tolesniam skilimui, kuris įvyko gerokai vėliau. Karolio Didžiojo pergalė prieš bizantiečius 789 metais paspartino Europos pasidalijimą. Po popiežiaus bulės, išleistos stačiatikių bažnyčios ekskomunikacijai, sudeginimo Konstantinopolyje 1054 metais, Rytų stačiatikių ir Vakarų Romos bažnyčių atsiskyrimas pagaliau tapo nuolatinis. Ketvirtasis kryžiaus žygis į Konstantinopolį 1204 metais buvo šio proceso kulminacija. Tuometinė Europos idėja buvo kaip priemonė, nutolinanti graikų bažnyčią nuo lotyniškųjų Vakarų.

Svarbu, kad Bizantijos imperijos tapatumą formavo valstybė, sujungusi sakralumą ir sekuliarumą. Lotyniškuosiuose Vakaruose, atvirkščiai, kultūrinio ir politinio tapatumo modelio formavimas buvo pagrįstas valstybės ir bažnyčios atskyrimu. Tai buvo skirtingo Vakarų kelio pagrindas. Tai reiškė, jog Vakaruose valstybė galėjo nusikratyti legitimacijos naštos, kuri slėgė Bizantijos valstybę. Šitai buvo ilgalaikis Vakarų privalumas, nes jie galėjo patirti labiau diferencijuotą raidos logiką. Čia galima išvegti, kaip Europos idėja tapo sekuliaraus Vakarų tapatumo dalimi, o krikščionybė liko religiniu tapatumu.

Europos ribas nubrėžus musulmonams, krikščionybė tapo teritorine viduramžių religija. Kristus buvo europizuotas, o kryžius nuo X amžiaus tapo universaliu Europos sandaros simboliu. Būti krikščionimi jau reiškė būti ne romėnu ar Romos imitatoriumi, bet universaliai krikščioniškos valstybės, *oecumene*, nariu. Europa buvo sekuliari krikščionijos tapatybė, nebesusijusi su Frankų imperija. Europos idėja viduramžių krikščionijai suteikė tam tikrą teritorinį vieningumą, kuris skatino ją konfrontuoti su Orientu. Tačiau tai buvo vieningumas, atsiradęs iš konfrontacijos ir nepajėgęs nuslėpti tikrų atsidalijimų vakarietiškoje viduramžių karalysčių sistemoje. Oriento samprata tapo visų pagoniškų šalių – Mažosios Azijos, Azijos, Indijos ir Maghrebo nuoroda. Krikščionybės įsigalėjimas Vakaruose iš esmės leido tapatinti Okcidentą su Europa.

IŠVADA

Šiame skyriuje siekiau parodyti ankstyvosios Europos idėjos istorijoje atsiskleidžiančią itampą tarp jos kaip geografinio darinio ir kultūrinės bei politinės idėjos. Politinė poliarizacija krikščionija versus islamas, su kuria Europos idėja buvo glaudžiai susijusi, iš tikrųjų su Europos idėja turėjo labai nedaug ką bendra, tačiau buvo labai reikšminga būsimai sąvokos istorijai. Taigi galima daryti išvadą, kad X amžiuje Europos idėja iš geografinės sąvokos tapo kultūrine idėja, tinkama politikai, tačiau dar nevisiškai nusistovėjusia, kad taptų Europos tapatumo pagrindu. Europos idėjos įtvirtinimas ir ja pagrįsto tapatumo formavimasis bus kito skyriaus tema.

3. Europos vesternizacija

TEORINĖS PERSPEKTYVOS

Šiame skyriuje daugiausia bus nagrinėjama Europos idėjos kaip kultūrinės schemos įsitvirtinimas ir Europos tapatumo formavimasis viduramžiais. Kadangi kryžiaus karų pavidalu pradėtas Vakarų kontrapuolimas prieš musulmoniskąjį Orientą nepadėjo atgauti sėkmės, Europos kaip krikščioniškųjų Vakarų idėją pradėta priešpriešinti islamui. Tačiau Europos centrai pasistūmėjus nuo Viduržemio jūros iki Baltijos Europos kaip kultūrinio modelio idėją užtemdė Šventosios Romos imperijos iškilimas. Atsirado pagrindas ilgalaikiai įtampai tarp Europos idėjos ir Šventosios Romos imperijos, kuri siekė įteisinti savo kaip civilizacijos saugotojos statusą. Modernioji Vakarų Europa gali būti suvokta kaip imperijos nepajėgumo primėsti savo valdžios milžiniškoms teritorijoms padarinys. Iki V amžiaus pabaigos Europos idėja iš esmės buvo geografinė sąvoka, pajungta dominuojančiai Vakarų tapatumo sistamai – krikščionijai. Europos kaip Vakarų idėją įtvirtino svetimų žemių užkariavimai „atradimų“ amžiuje. Nuo to laiko Europa pradėta vis rečiau sieti su krikščionija ir pamažu tampa autonomišku diskursu. 1453 metais Konstantinopolii patekus į turkų rankas ir po 1492 metų išplitus Vakarų Europos kolonijinei galiai, Europos idėja buvo pradėta sieti su specifinių europietišku vertybių sistema, nors iki XVII amžiaus jos nebuvo suvokiama kaip Europos tapatumas. Susidūrimų su neeuropietiškomis tautomis ir pasipriešinimo Otomanų ekspansijai laikotarpiu Europos idėja įgavo specifinį europietišką tapatumą.

Tad laikotarpiu, kurį nagrinėjame šiame skyriuje, Europos idėja transformavosi į europietišką tapatumą ir Europa jau reiškė ne vien geografinį vienetą, bet ir „civilizacijos“ vertybių sistemą. Šiame sąjūdyje Europos idėja kaip kultūrinė nuorodų schema naujiems tapatumo formavimosi procesams pakeičia krikščionią ir iškyla nauji galios centrai. Tačiau tai sukelia įtampą tarp kultūrinės Europos idėjos ir geografinės schemos, kurią ji nurodė. Kaip kultūrinė schema Europa tapo normatyvine civilizacijos idėja, kuri plito užjūriuose, tačiau kaip tos civilizacijos geografinė teritorija ji susidūrė su problema, nes didelė jos dalis priklausė Otomanų vasalams. Lengvai pašalinti šios įtampos buvo neįmanoma, tad Europos idėją nustelbė hegemoniška Vakarų samprata, kuri tapo kylančių Europos galių varomąja jėga užkariaujant Amerikas. Ankstesnė krikščionijos ir Europos dviprasmybė buvo pakeista nauja, šįkart – Europa ir Vakarais, simbolizuojančiais sparčiai besipletojančią pasaulinę sistemą, kurios epicentras buvo Vakarų Europa.

Kadangi plėtra į Rytus buvo sustabdyta, Europa sparčiai plėtojosi į užjūrio žemes. Attradimų amžius atgaivino kryžiaus žygių idėją, tačiau šįkart jie buvo nukreipti į Vakarus ir buvo absoliuti- nių režimų ir Romos katalikiškosios kontrreformacijos produkto. Šioje kaitoje gimė nauja būtybė – europietis. Naujojo pasaulio užvaldymas sustiprino europiečių pranašumo jausmą tuo metu, kai Vakarai nepajėgė nugalėti musulmoniško Oriento. Šiame kolonizacijos išpuolyje prieš kitą Atlanto pusę buvo sukurtas mitas. Tai buvo europietiškas Vakarų mitas, vėlesniais amžiais tapęs svarbia Šiaurės Amerikos tapatumo dalimi – mitu apie beribes Vakarų sienas. Europa, lygiai kaip ir Senasis pasaulis, tapo Naujojo pasaulio kultūros saugykla. Europos civilizacijos mitui buvo suteiktas turinys.

Šiame laikotarpyje Europa tapo aiškiai apibrėžtu regionu, centru to, ką Wallersteinas (1974 ir 1980) pavadino „pasauline sistema“, ir igijio ilgalaikį tapatumą, pagrįstą pasitikėjimu vakarietiš-

kumu. Iki XVII amžiaus buvo kelios pasaulinės sistemos, tarp kurių Europa buvo gana nereikšminga (Braudel, 1979, p. 80–85). Reikšmingesnė galėjo būti XIII ir XIV amžiaus orientalistinė Vakarų sistema ir XVI amžiaus Viduržemio jūros baseino civilizacija (Abu-Lughod, 1989). Anot Marshallo Hodgsono (1962–1963, p. 250), Europos modernybė galbūt buvo „atotrūkiu nuo bendrų istorinių sąlygų, suformavusių ikimodernųjį Eurazijos kompleksą, padarinys. Svarbu pažymėti, kad „Europos vieningumas“, sukurtas šioje kaitoje, buvo išrasta vienybė. Europos įvaizdis reiškė vieną išskirtiną diskursą tarp kitų. Viduramžiais tai buvo krikščionybės ir islamo priešprieša, moderniaisiais laikais – civilizacijos pergalė prieš gamtą.

EUROPOS VALSTYBĖS ATSIKIDIMAS

Tai, ką šiandien suprantame Europa grynai geografine prasme, visais viduramžiais, kaip taikliai apibūdino Paulis Valery, buvo menčiau apgyvendintas „Azijos pusiasalis“. Jį sudaro ne daugiau kaip 7 procentai sausumos, priklausomai nuo to, ką laikysime rytine riba. Iki X amžiaus „Europa“ buvo daugiau kaip tris kartus mažesnė nei dabar, nes į ją neįėjo šiauriniai regionai. Palyginti su Kinija, ji buvo technologškai atsilikusi (Needham, 1961). Nuo VII iki X amžiaus pabaigos, valdant T'angų ir S'ungų dinastijoms, Kinija buvo labiau išsivysčiusi nei Vakarai. Vakarų Europą tuo laikotarpiu sekino po Romos imperijos žlugimo prasidėjusi gyventojų migracija ir skaidymosi procesai. Viduramžių Europą sudarė 500 politinių vienetų, įskaitant hercogystes, vyskupystes, kunigaikštystes ir miestus valstybes (Tilly, 1990, p. 45). Palyginti su Orientu, Vakarų Europa buvo silpna. Keturiolikto šimtmečio „Trumpasis ledynmečio amžius“, o po jo 1347–1350 metų maras labai susilpnino Vakarų Europą, praradusią beveik trečdalį gy-

ventojų. Bizantija, priešingai, nedaug tenukentėjo nuo šių nelaimių ir XIV amžiuje iš esmės išaugo. Be to, Europa buvo menkai ginkluota, kad galėtų apsiginti nuo musulmonų ekspansijos.

Tik vėlyvaisiais viduramžiais (900–1250 metais) Vakarai ėmė lenkti Kiniją, kuri po mongolų įsiveržimų išgyveno stagnaciją (Jones, 1987; Chivot, 1985). Pasak Hodgsono (1962–1963, p. 248), Vakarų Europa iki viduramžių vidurio tebebuvo atsilikusi periferija. Nors Kinijos žlugimą sustabdė trumpas stabilizacijos periodas po Mingų dinastijos valdymo (1368–1644), ji nepajėgė atsilaikyti prieš kapitalizmą ir nacionalinių valstybių sistemos susiformavimą Vakaruose (Mann, 1986).

Tad santykinis Vakarų atsilikimas ilgalaikėje perspektyvoje tapo privalumumu. Tamsiaisiais amžiais vykusių irimo procesų dėka Europa atsikratė antikos politikos naštos – senųjų imperijų ir pralenkė rytinę imperiją bei orientalistines civilizacijas, kurių raidą sustabdė ikifeodaliniai gamybos būdai (Anderson, 1974 a). Veikiausiai maras, sunaikinęs daugybę gyventojų, lėmė kapitalizmo susiformavimą Vakaruose. Reliatyvus Rytų pranašumas buvo antikos išsaugojimo išraiška. Tai virto laiko skola pasiekus antrąjį tūkstantmetį; dalinis Vakarų atsilikimas buvo perėjimo prie feodalinio gamybos būdo požymis. Tačiau Vakarai, nepaisant gilių pranašumo šaknų, iki pat XVII amžiaus nepralenkė Oriento.

Tamsiaisiais amžiais, t. y. laikotarpiu nuo IV iki IX amžiaus, „Europa“, aišku, reiškianti krikščioniją, nepajėgė atsilaikyti prieš islamą. Pirmoji feodalizmo banga VI–IX amžiuje sukūrė statišką agrarinį pasaulį. Tik vėlyvaisiais viduramžiais, maždaug 900–1250 metais, krikščionija, įgavusi pranašumą feodalinio gamybos būdu, – o tai baigėsi demografiniu sprogiu, dėl kurio padvigubėjo Europos gyventojų skaičius ir atgijo prekyba, – bandė kontratakuoti Orientą. Nepaisant reliatyvaus sienų išplėtimo, tai buvo galutinė krikščionybės nesėkmė ir jai teko susitaikyti su žlugusiomis ambicijomis valdyti pasaulį. Tačiau tai nebuvo visiškas jos pralaimėjimas.

Po Karolingų imperijos žlugimo IX amžiuje atsirado nemažai nepriklausomų karalysčių. Sustiprėjus feodalizmui, šios karalystės per keletą šimtmečių smarkiai išplėtė savo teritorijas. Ypač ryškus buvo normanų galios stiprėjimas, kuris po Anglijos užkariavimo 1066 metais pasiekė kulminaciją Palermo atsiėmimu iš arabų ir Sicilijos prijungimu 1091 metais. Ispanijos atgavimas XIII amžiuje pagreitino vykusius poslinkius ir Viduržemio jūra po penkių šimtmečių pertraukos vėl priklausė krikščionių pirkliams. O tai lėmė prancūzų civilizacijos ir Europos ribų plėtrą. Normanų įsigalėjimas Britų salose nuo 1066 metų ir Sicilijoje nuo 1072-ųjų yra tos pačios dinamikos dalis. 1000–1250 metais nauja feodalizmo pagrįstos civilizacijos forma Vakaruose išsiplėtė iki Airijos, o Rytuose – iki Jeruzalės, sukurdamą vienodą visuomenę (Bartlett, 1993). Ši nauja schema ir yra tai, ką vadiname Europa: frankų ir lotynų civilizacijos plėtros lozungas.

KRYŽIUOČIŲ IDEOLOGIJOS ĮSIGALĖJIMAS

Europos tapatumui reikšminga buvo ne tiek teritorinė ekspansija, kiek padidėjusi vidinė homogenizacija. Krikščionių bendruomenės idėja viduramžių karalijoms ne tik suteikė legitimacijos mitą, bet ir buvo kultūrinės santalkos priemonė grupėms, atskirtoms kalbos ir etninių tradicijų barjero. Sustiprinta oficialios liturgijos, centralizuota ir turinti karingą episkopatą, Europa kirta atsakomąjį smūgį musulmoniškam Orientui. Tokiomis sąlygomis susiformavusi kryžiuočių ideologija tapo integraliu europinio tapatumo komponentu. Kryžiaus žygiai svarbūs tuo, kad suformavo etnokultūrinį homogenizuojantį tapatumą, kuris vėliau tapo europietiško tapatumo pagrindu.

Kryžiaus žygiai sutelkė krikščionią ir įtvirtino teritorinio viduramžių Europos tapatumo sampratą. Politinė Vakarų Euro-

pos feodalinų karalysčių energija buvo transformuota į rytų pusėn nukreiptą kolonizaciją. Šitai vėlgi buvo krikščionybės kont-rataka prieš islamą, pagimdžiusi šventojo karo prieš nekrikštus idėją. Kryžiaus žygiams X amžiuje itin palankūs buvo kriziniai laikotarpiai islamo pasaulyje, kai Abbasidų dinastiją nuvertė Buyidai. Dezintegracijos ir atsinaujinimo laikotarpis truko iki XII amžiaus, kol susiformavo naujas galios centras. Tai buvo turkai seldžiukai ir stiprėjanti turkų dinastija, kuri, priėmusi sunitų islamo tikėjimą, 1055 metais įsitvirtino Bagdade ir išplėtė savo valdas iki Mažosios Azijos. Islamo politinis vieningumas suskilo į kelias dalis, o jų centrai susitelkė aplink Kordobą, Kairą ir Bagdadą. Seldžiukų pergalė prieš bizantičius 1071 metais Manzikerto mūšyje, kuriame jie laimėjo beveik visą Anatoliją, keturiems šimtmečiams sustabdė kryžiaus žygius. Apsupti bizantičiai, praradę didžiąją dalį Mažosios Azijos, kreipėsi pagalbos į Grigalių VII, kurio įpėdinis Urbonas II, atsilepdamas į prašymą, surengė penktąjį kryžiaus žygį (1096–1099), kurį 1095 metais paskelbė Klermonte. Nors garsioji Urbono kalba neišliko, anglų kronikininkų įrašai liudija, kad joje buvo pabrėžtas pozityvus krikščionybės aspektas islamo pavojaus kontekste (Hay, 1957, p. 32).

Lotyniškiems Vakarams tai buvo ir žemių atgavimo laikotarpis. Leono ir Kastilijos karalius Alfonsas VI 1084 metais iš musulmonų atsiėmė Toledą. Tai buvo epochinės reikšmės įvykis, ženklinantis naujos ir didesnės Europos pradžią ir didžiausią krikščionijos pergalę. Ispanija buvo pirmoji atgauta krikščionių žemė, o 1699-aisiais buvo atsiimta Vengrija (Lomax, 1978, p. 1). Bet savo galią atgavus arabams, iki pat XIII amžiaus jai nepavyko pasistūmėti tolyn į Iberijos pusiasalį. Tad lotyniškieji Vakarai, konfrontuodami su Orientu, sukoncentravo dėmesį į savo rytinį pasienį. Sąvoka „šaltasis karas“ pirmąsyk pradėta vartoti XIII amžiuje siekiant pabrėžti padidėjusią įtampą tarp musulmonų ir krikščionių

(Bozeman, 1960, p. 426), o Savęs ir Kito dichotomija išitusis šimtmečius buvo Europos tapatumą lemiančia jėga.

Kryžiuočiai taip pat nepajėgė įveikti tarpusavio skirtumų. Krikščionijos vieningumas tebuvo vienybė bendro priešo akivaizdoje. Kryžiuočių nenaudai XII amžiuje savo galią atgavo ir musulmonai, kurie 1187 metais vėl užėmė Jeruzalę. Vėlesni kryžiaus žygiai nepajėgė sugrąžinti Vakarams sėkmės. Kryžiuočių įkurtos feodalinės valstybės neišlaikė laiko išbandymų, tad XIII amžiaus pabaigoje jų žemės vėl atsiėmė musulmonai, taip pat ir Akrą – paskutinę krikščionių valstybę Šventojoje žemėje, žlugusią 1291 metais.

Europos idėja kryžiaus žygiams nebuvo esminė; veikiau ji buvo neigiama. Kryžiuočiai iš esmės indentifikavosi su krikščionyste. Transnacionalinis kryžiaus simbolis buvo jų simbolis, tačiau ne nacionalinė emblema, o jie patys buvo vadinami „Dievo armija“ ar „Dievo išrinktieji“ (Bartlett, 1993, p. 261). Kryžiuočiai išlaikė savo karalysčių politinį tapatumą, o kolektyvinis jų tapatumas buvo krikščionių piligrimai, paėmę į rankas kryžių ir kardą. Tačiau dažniau vartota ne sąvoka „europiečiai“, bet „frankai“. Nors Europa buvo betampanti aiškiai apibrėžtu dariniu, „europiečiai“ vargiai beegzistavo. Veikiausiai bizantiečiai, kaip ir musulmonai, vadino vakariečius „frankais“, nepriklausomai nuo jų kilmės (Bartlett, 1993, p. 103–104). XV amžiuje susidūrę su europiečiais, kinai taip pat juos vadino „frankais“ suteikdami šiam žodžiui niekinamą prasmę (Bitterli, 1993). Krikščionijos ir nekrikštų dualizmas buvo reikšmingesnis nei vėlesnė europiečių ir barbarų priešprieša. Tačiau nuorodos į skirtingų sistemų priešpriešumą suformavo ilgalaikę skirtingumo, kitoniškumo sampratą. Krikščionijos, o ne Europos pabrėžimas nė kiek nestebina, nes 1099–1187 metais, kai Jeruzalę buvo užėmę kryžiuočiai, krikščionybė paplito toli už Europos sienų.

Vakaruose Bizantija jau nebeturėjo dominuojančios galios. Jos dominavimas pasibaigė 1071 metais, patyrus dvigubą pralaimėjimą

mą – Manzikerto mūšyje ji buvo nugalėta Vakaruose įsigalinciu turkų ir normanų ir turėjo perleisti jiems Bari, vieną iš svarbiausių Bizantijos miestų Italijoje. Po ketvirtojo kryžiaus žygio, kuris baigėsi Konstantinopolio užgrobimu, imperija nebeatgavo anksčiau tesnės šlovės. Rytinės imperijos priešskumą krikščionybei sustiprino kryžiaus žygiai. Bizantiečiai juos laikė ne krikščionių atsvara prieš islamą, o grėsminga jėga, keliančia pavojų jų egzistencijai. Būtent šis susikirstymas pergyveno kryžiaus žygius ir padalijo Europą tiek iš vidaus, tiek iš išorės.

EUROPOS TAPATUMAS IR RYTINIS PASIENIS

Turkų įkurta Otomanų imperija buvo pagrindinė karinė jėga Šiaurės Vakarų Anatolijoje, kuri vėliau tapo imperija. 1354 metais turkai persikėlė per Dardanelių sąsiaurį į Galipolį ir 1361 metais įkūrė savo sostinę Adrianopolyje. Garsiuoju 1389 metų Kosovo mūšiu jie pradėjo Balkanų užkariavimą, o visa krikščionija buvo priversta gintis. Turkų pergalė 1398 metais Nikopolioje prieš kryžiuočius, pasiūstus juos sustabdyti, įtvirtino jų galią abiejose sąsiaurio pusėse. Lotyniškieji Vakarai, susilpninti maro ir destabilizuoti valstiečių sukilimų, XIV amžiuje buvo bejėgiai sustabdyti islamą. XV amžiuje Otomanai įsitvirtino Balkanuose, Anatolijoje ir Egėjo jūroje. 1453 metais sultonas Mehmetas II užėmė Konstantinopolį, o mirus paskutiniam imperatoriui Konstantinui XI, Bizantijos imperija nustojo gyvuoti.

Konstantinopolio žlugimas buvo vienas iš reikšmingiausių įvykių Europos modernybės raidai. Įprasta laikyti, kad Europos viduramžiai baigėsi 1453 metais, kai rytinė imperija pateko į turkų rankas. Pervadintas Stambulu, islamo miestas Konstantinopolis tapo Otomanų Sunni imperijos sostine. Didžiausia pasaulyje islamo sostinė dabar buvo lokalizuota Europoje ir tapo žinoma „Tur-

„pirmuoju europiečiu“, buvo įsitikinęs, kad Europos valdovai turėtų liautis vaidijęsi tarpusavyje ir pasipriešinti Otomanams (Tazbir, 1986, p. 11 ir 16). Todėl jis ragino „Europos tautas“ surengti kryžiaus žygį prieš turkus (Coles, 1968, p. 148; Curio, 1958, p. 190–191). Liuteris taip pat vyresni, kad lotyniškoji krikščionija pajęgs išsigydyti pačios padarytas žaizdas ir imtis kryžiaus misijos prieš nekrikštus musulmonus. 1529 metais „Karo pamokslė“ jis smerkė vokiečių ir Centrinės Europos valstiečių „didžią baimę“ pakliūti turkų valdžion, kaip skelbė senovinė pranašystė (Bohnstedt, 1968; Coles, 1968, p. 146; Southern, 1962, p. 104–109).

Europos tapatumo ištakas galima sieti su XVI amžiaus pasipriešinimu turkams (Beck, 1987; Schwoebel, 1967). Tokią savimonę labiau stiprino išskirtinumo principas, o ne kokia nors imanentiška kolektyvinė priklausomybė. Šis prieštaringas tapatumas pergyveno Otomanų pranašumo jūroje praradimą po Lepanto mūšio 1571 metais ir tapo rasinio europietiško tapatumo saugykla imperializmo amžiuje. Maždaug tuo pačiu metu Europos idėja ėmė keisti krikščioniją kaip naujų identifikacijos formų kūrimo pagrindą. Šioje kaitoje Europa jau reikė ne geografinę teritoriją, o vertybių sistemą. Tai leido prancūzų poetui 1555 metais manyti, kad Europa gali išsigelbėti palikdama europines teritorijas ir persikeldama į Naująjį pasaulį (Coles, 1968, p. 148). Taip pat buvo prasminga krikščionijos sąvoką pakeisti žodžiu „Europa“, nes tapo aišku, kad ne visa ji buvo krikščioniška. Dar daugiau, graikų rašytojai, po 1453 metų pabėgę į Vakarų, graikišką žodį „Europa“, be abejo, laikė natūralesniu nei „krikščionija“, o tai veikiausiai atspindėjo ir humanistų polinkis dažniau vartoti klasikinį žodžius (Hay, 1957, p. 87–88). Po Bodino XVI amžiuje aiškėja, kad Europa buvo bepažeidžianti krikščioniją (Fritzemeyer, 1931, p. 90). Tačiau „europiečių“ idėja, regis, buvo vėlesnis reiškiny. Kai Francis Baconas 1623 metais ištarė frazė „Mes europiečiai“, veikiausiai buvo aišku, ką jis turėjo galvoje (Hale, 1993, p. 46). Tad galima teigti, kad XVI am-

kujos Europoje“ vardu. Po dešimtmečio krikščionių anklavas Maljoje Azijoje buvo priverstas gintis: žlugus graikų krikščionių imperijai Rytuose, lotyniškieji Vakarai buvo atverti islamui, kuris sudavė skaudų smūgį krikščionijai ir užėmė apie ketvirtadalį Europos teritorijos. Ne mažiau svarbu tai, kad ir Europai, ir islamui teko varžytis dėl tos pačios teritorijos, kuri tapo rytiniu Vakarų pasieniu. Maža to, iškilo ne tik karo, bet ir masinio atsivertimo į islamą grėsmė (Lewis, 1993a). 1453 metų įvykių padariniai stabilizavosi kitame dešimtmetyje, kai Otomanai įsitvirtino pietinėje ir rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje ir pasiekė kulminaciją Sirijos ir Arabijos užkariavimu 1517 metais, kaip tik tada, kai Europoje prasidėjo reformacija ir jos plėtra anapus Maghrebo.

Viduramžių pabaigą galima vadinti epochiniu atotrūkiu tarp Oriento ir Okcidento. Europos tapatumo samprata jau egzistavo XV amžiuje, tačiau ją suformavo ne tiek pergalės, kiek pralaimėjimai, o ypač Oriento, kaip bendro prieš, įvaizdis. Pasak Hay'aus (1957, p. 86–87), dažnesnė žodžio „Europa“ vartoseną sietina su turkais. Popiežius Pijus II žodį „Europa“ paprastai vartojo apeliuodamas į islamą, bet vis dėlto dažnesnė buvo krikščionijos sąvoka; diplomatinėje kalboje gana dažni tokie posakiai kaip „bendras priešas, krikščioniška respublika, krikščioniškas pasaulis, krikščioniškos provincijos“ (Hay, 1957, p. 96 ir 114). Anot Burke'o (1980, p. 23) Pijus II, išgirdęs apie Konstantinopolio žlugimą, tarė: „Dabar mums tikrai sudavė Europoje, tai yra namuose“. Jis vienas iš pirmųjų pavartojo ir žodį „europiečiai“; tai buvo padaryta turkų pavojaus akivaizdoje (Yapp, 1992, p. 141). Jo Europos samprata apėmė ne vien lotyniškąją krikščionybę – prasidėjus turkų užkariavimams, ji buvo taikoma Graikijai, Balkanams ir Bizantijai (Barraclough, 1963, p. 24). Netgi Renesanso humanistai pastebėjo didėjančią skirtumą tarp Didžiųjų vartų ir popiežiaus sosto. Tai liudija europietišku publikacijų apie Otomanų imperiją gausėjimas XVI amžiuje (Springborg, 1992, p. 227). Erazmas, dažnai vadinamas

žiuje sukurtas Europos diskursas netapo išsąmonintu tapatumu iki XVII amžiaus pabaigos, kol išnyko religijų karai.

Europiečio idėja niekada nebuvo iš anksto nulemta. Tai liudija Europos ir Oriento ryšiai XIII amžiuje. Pavyzdžiui, Europos karaliai turėjo savo atstovus mongolų valdovo dvare. 1245 metais popiežius Inocentas IV nusiuntė pasiuntinį į chano dvarą, o 1255 metais Markas Polas išvyko į keturiolikos metų trukmės kelionę po Aziją. Šiuo laikotarpiu daug keliautojų aplankė Kiniją, kuri Europai turėjo didelę įtaką kultūrinio ir estetinio požiūriu (Wittkower, 1977, p. 10–14). Iš tiesų Europos ir mongolų sąjunga XIII amžiuje buvo labai reali (Phillips, 1988, p. 22–25). Sunku būtų įsivaizduoti Europą be kinų kultūros iki XIV amžiaus vidurio, kol Mingų dinastijos nepakeitė mongolų imperija, – tuomet Europos ryšiai su kinais nutrūko. O tai įvyko būtent tuo metu, kai lotyniškėjį Vakarai buvo priversti gintis nuo Mažojoje Azijoje įsigalinčių musulmonų.

Idėjos atgauti krikščioniškas žemes užjūriuose niekada nebuvo atsakyta, o krikščionių viešpatijos pasaulio idealas tebebuvo galingas kultūrinis motyvas Vakarams, kurie niekaip negalėjo susitaikyti su savo statuso sumenkėjimu. Išorės priešė idėja dar labiau mistifikavo Europos kaip sunkių krikščionijos išbandymų sampratą. Nepajėgdama išsiplėsti, krikščionija perdavė Europai savo tapatumą. Lemtinga, kad tai buvo daugiausia vokiškas tapatumas.

EUROPA IR VOKIETIJOS SUSIKŪRIMAS

Dabar, remdamasis istoriniais faktais, norėčiau aptarti Šventosios Romos imperijos atsiradimą ir jos sukurtą konkuruojančios Europos sąvoką. Svarbu įvertinti, kad Europos tapatumą suformavo ne tik priešiškus islamui, bet ir vidinės Europos, niekada nebuvusios homogenišku geopolitiniu dariniu, įtakos.

Pagrindinis krikščionijos varžovas buvo germaniška Frankų imperija. Slinktis iš pietryčių į šiaurės vakarus buvo labiausiai susijusi su germanų genčių judėjimu. Anksstyvaisiais viduramžiais, frankams judant iš buvusios sostinės Acheno Reino link, Europa pasistūmėjo į šiaurę. Kuriantis Frankų imperijai, pasidalijimas į romėnišką Viduržemio jūros baseino ir barbarišką Šiaurės Europos pasaulį ėmė nykti.

Embrioniška tautų Europa atsirado IX amžiaus pabaigoje, kai išryškėjo Vokietijos ir Prancūzijos kontūrai. Karolio Didžiojo imperijos sienos visiškai sutapo su pradinėmis ES sienomis, o Vakarų ir Rytų Vokietijos siena, kaip dažnai pažymima, beveik neskiria nuo linijos, žymėjusios Karolio Didžiojo valdų pasistūmėjimą Vokietijoje (Seton-Watson, 1989, p. 39). Frankų imperija rytuose tesiekė Elbę; tai buvo maža Europa, kuriai nepriklausė slavų žemės rytuose ir kurioje netilpo visos germaniškos civilizacijos (Barracough, 1976, p. 18). Iš tiesų žodis „Europa“ politinė prasme pirmą kartą buvo pavartotas Karolio Didžiojo dvare Achene (Barracough, 1963, p. 12).

Mėgdiodami Karolingus, vokiečiai sugebėjo atgaivinti imperinę tradiciją. Nuo 800 metų, kai popiežius Leonas III per Kalėdas karūnavo Karolį Didįjį romėnų imperatoriumi, jo imperinė valdžia buvo susieta su krikščionių karaliaus sąvoka. Karolis Didysis dažnyčia pasinaudojo kaip atrama prieš aristokratiją. Griūdamas Didysis Romos bažnyčią siejo su Europos idėja paversdamas popiežių Europos gravitacijos centru (Ullmann, 1969, p. 135).

Karolingų renesansas taip pat buvo „europietiškas“ sąjūdis. Klasikos atgaivinimas buvo ne vien frankiškas, bet ir kosmopolitinis, sutraukęs į karališkąjį Acheno dvarą mokslininkus iš visų Europos dalių. „Ideologinę Europos sąvoką sąlygojo teritorija: Karolingų amžiuje Europa baigėsi ten, kur Romos krikščionybė nebebuvo efektyvi“ (Ullmann, 1969, p. 137). Religinės institucijos įteisino naują Europos idėją ir Romą ideologiškai transformavo.

vo į Europą. Kartu su popiežijos išgalėjimu Romos idėja paplito po visą Europą, ir graikas jau buvo laikomas neeuropiečiu, o Romos krikščionis – europiečiu (Ullmann, 1969, p. 139). Bažnytinis Romos ir Konstantinopolio konfliktas pasireiškė ilgalaikėje įtampa tarp lotyniškųjų Vakarų ir graikiško Oriento. Krikščionybė senovinė barbaro sąvoką efektyviai pritaikė tiems, kurie nebuvo krikščionys. Nauja dichotomija įgavo krikščionys versus barbarai formą, o civilizacijos požymiu tapo narystė krikščioniškame *oecumene*, t. y. „civilizuotame“ pasaulyje.

Po krikščionybės priėmimo Šiaurės Europoje, pasibaigusio slavų atsivertimu XII amžiuje, atsirado ir nauja, platesnė civilizacijos samprata Karolingų imperijos valdose (Christiansen, 1980). Ši krikščioniškos imperijos idėja, pergyvenusi vokiečių imperiją, tapo esmine Europos kultūros ir tapatumo dalimi. Ji pagimdė dvasinio ryšio tarp Vokietijos ir Italijos, imperatoriaus ir popiežiaus idėją. Karolio Didžiojo karai vyko su krikščionybės vėliava. Reikšmingiausi iš jų – karai su musulmonais Ispanijoje, kaip ir vėlesni kryžiaus žygiai, buvo suvokiami kaip šventieji karai prieš nekrikščionis. Taigi konsoliduojantis dviem galios centrams – frankų imperatorių ir Bizantijos imperatoriaus valdoms, pradeda ryškėti Europos kontūrai. Europa jau buvo ne vien geografinė sąvoka – ji ėmė žymėti kultūrinį bendrumą, būdingą teritorijoms, kurios, valdant Karolingams, priešinosi Bizantijos valdžiai.

X amžiuje prasidėjęs Romą restauravusios Karolingų imperijos skilimas Otto I valdymo metais apėmė Vokietiją ir tolo nuo rytų frankų. Žlugus Karolingų imperijai, kuri buvo labiau tarptautinio pobūdžio nei Frankų imperija, vokiečiai sugebėjo pasinaudoti atsidariusiu politiniu vakuumu. 962 metais popiežius Jonas XII karūnavo popiežijos gynėją Otą Romos imperatoriumi. Tad krikščioniško imperatoriaus tradicija, prasidėjusi nuo Karolio Didžiojo, buvo atgaivinta, o imperijos titulas perėjo į Vokietijos rankas skatinamas ją išplėsti savo ribas iki Europos pakraščiu.

Viduramžiais, atsiradus Šventajai Romos imperijai, Vokietijos valdovai siekė pasisavinti Europos idėją. Rytų imperatoriams Šventosios Romos imperatoriai tebuvo paprasčiausi uzurpatoriai, tad atotrūkis tarp Rytų ir Vakarų padidėjo. Sustiprėjus Romos imperijai, Europa tapo apibrėžtesniu teritoriniu dariniu. Šitai turėjo ilgalaikių pasekmių, nes tai reiškė, jog Europa vis labiau buvo siejama su vokiečių nacionaliniu tapatumu. Tai geriausiai atskleidžia garsiojo politinio obskurantizmo pavyzdys: „Vokiečių tautos Šventoji Romos imperija“. Antroji šio sulyginimo dalis imperiją identifikuoja su krikščionija, pirmoji Europą susieja su „vokiečių tauta“. Šioje nesantaikoje Europos idėja Šiaurės kunigaikščiams ėmė įgauti didėjančią kultūrinės nuorodų schemas koherentiškumą. Ji sustiprino Habsburgai, kurie, nors ir būdami vokiečiai, vis dėlto buvo ir europiečiai.

Vokiečių imperija – kunigaikščių ir grafų, prisiekusių išrikimybę išrinktam imperatoriui, sąjunga, buvo pakankamai didelė, kad pareikštų pretenzijas į Europą, nors ši buvo veikiau prigimtinė *Mittleeuropos* forma. Pavyzdžiui, Dante tikėjosi, kad Europą suvienys ne popiežiai, o vokiečių imperatoriai. Pasak Deniso de Rougemento (1980, p. 31), tai buvo vienas iš pirmųjų teiginių apie Europos vieningumą. Viduramžiais Europos idėja buvo glaudžiai siejama su romanų-germanų kultūra. Europa nebuvo aiškiai apibrėžta geopolitine prasme, kol netapo vokiečių reicho valdoma teritorija. Ji tapo „motina Europa“ ir simbolizavo vokiečių reichą (Fischer, 1957, p. 111). Vėlesnis imperijos žlugimas paliko savo kiautą, t. y. Europą, daugmaž nepaliestą, tačiau nesuvienytą. Tarp romėniškos tradicijos paveldėtojos Prancūzijos ir Vokietijos, kuri tebuvo iš dalies romanizuota, išliko nesutarimų ir Vokietija įgavo vis didesnę pranašumą Rytuose (Cahnman, 1952, 619).

VIENYBĖS MITAS

Nereikėtų pervertinti viduramžių politinės ar kultūrinės vienybės. Viduramžių vieningumas buvo mitas (Balzaretti, 1992; Reuter, 1992; Rubin, 1992). Bendra kultūra, jei apskritai apie ją galima kalbėti, tebuvo skirtingų formų įvairovė. Vakarų Europoje tarp miestų ir kaimų buvo didesnis skirtumas nei Rytų Europoje, kur miestai niekada neturėjo tokios autonomijos kaip Vakaruose. Autonomiškų miestų, nepavaldžių išorinėms įtakoms, iškilimas buvo ypač reikšmingas Vakarų Europos miestų raidai (Benevolo, 1993, p. 23). Pasak Weberio (1958), gyventojų gausėjimas buvo skiriamasis Europos miesto bruožas. Gyventojų įvairovė buvo pagrindinis dalykas europizmo formavimuisi. Bet didžiausią įtaką Europos tapatumo formavimuisi turėjo revoliucinės tradicijos (Tilly, 1993; Pillorget, 1988). Unikali Europoje buvo ne valstybės galios prigimtis, bet prieštaravimai pačioje visuomenėje. Valsitybės atskyrimas nuo visuomenės Europoje dažnai laikomas skirtingų raidos kelių priežastimi (Scüz, 1988). Europa niekuomet nebuvo integruota „iš viršaus“, nes autonomiškų teisių tradicijos atsirado vadinamaisiais tamsiaisiais amžiais. XII ir XIII amžiuje įvairios grupės sugebėjo išsilaisvinti iš centrinės valdžios sukurdamos pagrindą ilgalaikiam ir organiškam raidos procesui (Reynolds, 1984). Būtent ant šių pamatų iškilo revoliucinių ideologijų tradicijos.

Vakarų Europa niekada netapo tokia vieninga kaip kitos pasaulio imperijos. Pavyzdžiui, islamas, kaip ir krikščionybė, yra vienybės religija, tačiau, skirtingai nei krikščionybė, visus įstatymus ji kildina tiesiai iš Dievo (Black, 1993). Galimas daiktas, kad Europos įvairovė buvo bažnyčios nesugebėjimo suvienyti Europą į vieningą bloką rezultatas. Bandydama spręsti kultūrinės vienybės problemą, Europa sukūrė bažnyčios pavidalą įgavusią centrinę instituciją, kuriai pavyko išrasti žinojimo organizacijos kodeksą.

sus pagal diferencijuotą ir racionalizuotą pasaulėvaizdį, tačiau reikia pridurti, jog ji nesugebėjo kontroliuoti politinio gyvenimo. Tuo tarpu Indijos civilizacija, priešingai, nesugebėjo sukurti kodeksų, kurie būtų padėję suvaldyti jos pačios įvairovę (Saberwal, 1986, p. 22–23). Tad pasinaudoti Europos idėja polimorfinės įvairovės struktūroms ir įvairioms opozicijoms apibūdinti nėra paprasta. Europos „vienybė“ buvo ne tiek politinė realybė, kiek elito poza.

Kultūrinė krikščionijos įvairovė lėmė tai, kad Europos vienybė buvo nukreipta į užstienio užkariavimus ir priešiskumą kaimynams. Romos katalikybės hegemonija neturėtų nuslėpti to, kad viduramžių Europoje klestėjo įvairovė. Kaip teigė Braudelis (1990, p. 190), Europa įkūnija įvairovę. Pavyzdžiui, šimtmetį trukęs Anglijos ir Prancūzijos karas (1337–1453) užkirto kelią abiejų šalių susivienijimui ir megabloko Vakarų Europoje susiformavimui. Didžiąją XIV amžiaus dalį bažnyčioje, kurios popiežiai rezidavo Avinjone, reiškėsi schizma. Neturėtume pamiršti ilgalaikės antikatalikiškos tradicijos, kuri galiausiai baigėsi protestantiškąja reformacija. Ironiška, kad žodį „Europa“ pradėta vis dažniau vartoti XVI ir XVII amžiuje, kai kontinentas buvo susiskaidęs labiau nei bet kada. Be tarptautinių religinių ordinų, svarbūs kultūrinės kaitos veiksniai buvo Romos teisė, tarptautinė prekyba, magdeburginiai miestai bei universitetai (Bartlett, 1993, p. 288). Europiniai universitetai gali būti laikomi tam tikros Europos sandaros veiksniais, kurie niekada nebuvo itin susiję su konkrečia šalimi. Tad europizmas dažnai reiškė ne tiek religinę vienybę, kiek kitus reiškinius, įskaitant ir seną eretiškumo tradiciją. Garsieji Europos architektūriniai stiliai – romanika, gotika taip pat suteikė Europai aiškia formą. Tad norint kalbėti apie Europos vieningumą, reikėtų pabrėžti ne politinį, o kultūrinį aspektą.

EUROPOS VESTERNIZACIJA

Kaip jau įsitikinome, 1453-ieji buvo lužio metai. Žlugus Bizantijos imperijai, lotyniškieji Vakarai ėmė žvalgytis į vakarus. Pralaimėjimą, patirtą turkams užgrobus Konstantinopolį, Vakarai kompensavo po keturių dešimtmečių. 1492-ieji buvo simboliškai svarbūs Europos tapatumo susiformavimui. Tais metais, atsiėmus iš musulmonų Granadą, baigėsi XII amžiuje prasidėjęs teritorijų susigrąžinimas. Žydai buvo ištremiti iš Ispanijos, o musulmonai prievarta atversti į krikščionybę. Apkrikštyti musulmonai, t. y. morokos, XVII amžiaus pradžioje pagaliau buvo ištremiti iš Ispanijos. Šis Europos istorijos įvykis pagrindė kraujo grynumo doktriną, kuri vėlesniais amžiais tapo europietiško rasizmo pagrindu ir „etninio valymo“ įteisinimu (Poliakov, 1974, p. 137). Mėčėčių grovimas, maurų bibliotekų deginimas ir inkvizicija XV amžiaus pabaigoje paspartino Vakarų civilizacijos kaip krikščioniškos valstybės homogenizaciją.

Nuo XII amžiaus prasidėjusi žydų segregacija sukūrė Europos užterštumo baimę. Pasak R. I. Moore'o (1987) ir Coheno (1993), Europa tapo persekiojanciu valstybe jau XII amžiaus pradžioje, kai valdymo aparatas atsigrėžė prieš mažumas, eretikus ir žydus. Mažumų represija ir persekiojimas tapo pagrindiniu europietiškos modernizacijos komponentu. Galimas daiktas, kad lotyniškosios krikščionybės skilimo, įvykusio reformacijos metu, padariniai buvo žydų ir moterų persekiojimas. Tuo galima paaiškinti ir su reformacija ir kontrreformacija susijusių masinių žydų egzodą iš Centrinės Europos ir raganų persekiojimą (Israel, 1985, p. 6-7). Islamui pasitraukus iš Iberijos pusiasalio ir išnykus išorinio prievartiam priešui – žydams. Tai irgi liudija, kad europietiška vienybė neretai buvo žiaurios homogenizacijos rezultatas.

Susikūrus absoliutinei monarchijai Ispanijoje, reikėjo įteisinti

mitą apie universalią katalikišką monarchiją, kurioje neliko vietos ankstesnių civilizacijų pėdsakams. Būdama pasienio teritorija, Ispanija tapo atgaivintos imperialistinės Romos katalikybės tvirtove. „Europa užkariavo pusiasalį, – rašė Braudelis (1990, p. 824), – pasitelkusi Pirėnus, Atlanto bei Viduržemio jūros laivybos kelius: šioje pasienio zonoje ji nugalėjo islamą, ir tai buvo Europos pergalės“. Susigrąžinus Iberijos pusiasalį, Europos samprata pradėta sieti su Vakarais. Iki jo susigrąžinimo musulmonų valdoma Ispanija krikščionijai nereišė „Vakarų“. Iki atradimų amžiaus Vakarus kaip Okcidentą nusakė nuorodos į rytinį pasienį, t. y. opozicija islamui. Po 1492-ųjų buvo parengta dirva naujam Vakarų mitui: Kolumbas, kaip naujo amžiaus pranašas, pakeitė Karolį Didįjį. Vakarų samprata buvo transformuota į išorinį nukreiptą judėjimą.

EUROPOS TAPATUMAS IR VAKARINIS PASIENIS

„Atradimų amžiuje“ Portugalija aplenkė Ispaniją. Kadangi ekspansija Iberijos pusiasalyje buvo apribota, Portugalija siekė pasinaudoti legitimacijos mitu užkariaudama užjūrius. Įdomu, kad Iberijos pusiasalio susigrąžinimas transformavosi į siekimą domiuoti pasaulyje: susigrąžinimas tapo didesnio masto užkariavimu nei kada nors anksčiau. Kuriant naują europietišką tapatumą, buvo atgaivintas kryžiaus karų idealas. Pavyzdžiui, portugalų atradėjas Henris Keliarojis buvo kryžiuotis ir Kristaus ordino narys (Phillips, 1988, p. 248–249).

1492-ieji buvo Amerikos „atradimo“ metai, nors naujo kontinento atradimas buvo pripažintas tik po dviejų dešimtmečių. Žinoma, „Kolumbas neatrado naujo pasaulio; jis užmezgė ryšius tarp dviejų senų pasaulių“ (Parry, cit. pagal Jennings, 1975, p. 39). Kaip tik tuo metu kontinento samprata užvaldė buržuazėjančios Euro-

pos sąmonę ir tapo mentaliniu vaizdiniu. 1566 metais florentietis istorikas išleido pirmą modernią kalba parašytą knygą „Europos istorija“ (Dionisotti, 1971, p. 13). Europa tapo erdvės ir laiko atžvilgiu apibrėžtu tapatumu. Įtakos tam turėjo kartografinis raida (Lach, 1965, 1977; Hale, 1993). Žemėlapis ir knygos atsiradimas pavertė Europą suvokiama, regima konfigūracija: ji tapo Kontinentu.

Antroje XV amžiaus pusėje Vakarų Europa pradėjo atsigausti nuo smukimo, išgyvento XIV amžiuje. Slinktis nuo šiaurinės Italijos miestų Baltijos link buvo paženklinta buržuazėjančių Hanzos miestų, kurie XIV–XV amžiuje buvo svarbiausi prekybos centrai. Dabar baigėsi ir jų amžius: tyrinėjimų laikotarpis buvo susijęs su protonacionalinių valstybių, tokių kaip Anglija, Jungtinės Nyderlandų provincijos, Ispanija ir Prancūzija, teritorijų plėtimu. Susirūpinimą Turkija pakeitė siekimas užkariauti užjūrį. Šitai dažnai buvo laikoma Europos „gelbėjimu“.

Būtent tuomet Orientas pasiekė savo plėtros ribas. Tai lėmė laipsniškas viduramžių feodalizmo žlugimas ir didžiųjų absoliutišnių valstybių bei jų merkantiliškos ekonomikos atsiradimas antroje XV amžiaus pusėje. Baigėsi ilgi pilietiniai viduramžių karai leisdami Vakarams atsikvėpti po Otomanų pergalės 1453 metais. Šie 1453 metai taip pat buvo susiję su šimtmetį trukusio Anglijos ir Prancūzijos karo (1337–1453) pabaiga. Po Isabelės ir Ferdinando vestuvių 1469 metais baigėsi pilietinis karas, o Kastilija ir Aragonas 1479 metais susijungė. Ispanija nustojo buvusi pasieniu ir įgavo pasaulinę galią (MacKay, 1977). Po Ispanijos valdovų unijos ispanams pradėjus vis labiau dominuoti Šiaurės Afrikoje, 1511 metais atsiranda naujas iberų-afrikiečių pasienis (Hess, 1978). 1480 metais, valdant Ivanui Rusčiam, rusai galutinai įveikė totorių antplūdį ir padėjo pagrindus moderniai Rusijai. 1493-aisiais popiežius Aleksandras VI padalijo Naująjį pasaulį Ispanijai ir Portugalijai. Šventosios Sąjungos pergalė prieš turkus 1571 me-

tais didžiąjame Lepanto mūšyje sudarė sąlygas Vakarų ekspansijai. Šiuo laikotarpiu kitos islamo civilizacijos patyrė visišką žlugimą: XVII amžiuje Sefevidų imperija Persijoje ir Mughalų imperija Indijoje išgyveno stagnaciją ir nepajėgė pasipriešinti Vakarų kolonializmui (Umar, 1988). Pasak Toynbee'o (1953a, p. 21), Vakarus tebevaldė troškimas sutriuškinti islamą, tačiau jie nusprendė nepradėti tiesioginės atakos prieš islamą pasaulį, kuris 1571 metais dar buvo nenugalėtas, o apsupti jį užkariaudami vandenyną ir nubrėždami naują Rytų Azijos sieną tarp krikščionijos ir islamo.

Šiuo laikotarpiu ankstesnį Oriento ir Europos poliariškumą pakeitė naujas – Europa ir „užjūriai“ (Gollwitzer, 1964, p. 39). Atsirado naujos diferenciacijos kategorijos. Tad čia susiduriame su naujais kitioniškumo diskursais. Pavyzdžiui, vienas iš vakarietiško neeuropietiško pasaulio stereotipų buvo kanibalizmas (Hulme, 1986; Arens, 1979). 1571 metais turkams pralaimėjus Lepanto mūšį ir Europai atsivertus į krikščionybę, Europos idėja ėmė prarasti grynai religinę prasmę ir įgavo sekuliarinį atspalvį. Pavyzdžiui, sąvoka „barbaras“ atradimų amžiuje neeuropietišku pasaulio dalių gyventojams pradėta taikyti kur kas dažniau nei „nekrikštas“ (Jones, W. R., 1971). Po kelių dešimtmečių Amerikų „atradimas“ taip užvaldė europietišką sąmonę, kad Europa buvo pradėta vis labiau identifikuoti ne tiek su užkarda islamui, kiek su plėtra vakarų kryptimi. Ankstyvosios modernybės Europoje dominavo ne islamo, o Amerikos tema (Chiapelli, 1976; Honour, 1976; Jennings, 1975; Sale, 1991). Krikščionijos sampratos nebuvo atsisakyta, veikiau ji transformavosi į vakarietišką kryžiuočių judėjimą. Krikščioniškas mitas paprasčiausiai buvo perkeltas iš rytinio pasienio į vakarinį, o islamo „nekrikštas“ pakeistas „laukiniu“. „Civilizacijos“ idėja buvo glaudžiai siejama su Europa, o ši palaipsniui pakeitė krikščioniją ir tapo absoliučia vertybe. Šioje simbolių migracijoje pasienio mitas tapo ilgalaikiu Europos tapatumo aspektu, pagrįstu Vakarų sampra-

ta. Išikristalizavo tai, ką Webbas (1952) pavadino „Didžioju pasieniu“, kuris, pasak jo, buvo vienas iš reikšmingiausių moderniosios istorijos veiksnių (Gerhard, 1958). Kaip matome, tarp Europos ir Vakarų idėjų atsirado nauja įtampa. Europos idėja buvo susieta su besiformuojančiu specifiniu „vakarietišku“ tapatumu. Rytinis pasienis buvo gynybinis, o vakarinis reiškė ekspansiją. Reikia pažymėti, kad abu pasienius sukūrė toji pati dinamika: ispanai paprasčiausiai perkėlė savo karo mašiną iš maurų karų į Naująjį pasaulį ir pradėjo jo užkariavimą. Be to, vakarinis pasienis buvo laikomas rytinio taša, nes tik atstiktinumo dėka Kolumbas atrado „Naująjį pasaulį“.

Atlanto užvaldymas, kurį įgyvendino Europa, pasitelkusi naujus, tobulesnius laivinkystės ir navigacijos metodus, reiškė naujo amžiaus ir specifinio europietiško tapatumo atsiradimą. Reikia turėti omenyje, kad tai sutapo su Galilėjaus mokslo revoliucija, įtvirtinusia pasaulietinį Europos tapatumą (Mann, 1988). Atrodus Atlantą ir jo atvertus naujus prekybos kelius, prasidėjo Amerikų ir Tolimųjų Rytų užkariavimas. Pirmieji milžinišką prekybos imperiją sukūrė portugalai, jiems įkandin sekė ispanai, įsteigę kolonijinę imperiją. Jais XVII amžiuje pasekė Anglijos ir Olandijos bei Rytų Indijos kompanijos. Didelę reikšmę 1649–1660 metų sandraugai turėjo Cromwellio „Vakarų planas“, kurio misija buvo kolonizuoti Karibus, – jis leido puritonų sąmonei atsigausti po griaunamojo pilietinio karo. Vakarų planas iliustravo būdą, kuriuo Europos šalys ėmė formuoti savo tapatumą užkariaudamos svetimas žemes, užuot plėtusios savo teritorijas Europoje.

Žlugus viduramžių agrarinei ekonomikai, jūrų kontrolė perėjo į Europos rankas. Musulmonai niekada nevaldė jūros taip kaip europiečiai. Būtent jūros užvaldymas padėjo susiformuoti moderniajai Europai. Nė vienas Vakarų Europos taškas nėra nutolęs nuo jūros daugiau kaip 350 kilometrų; Centrinėje Europoje šis atstumas du kartus ilgesnis, o Rusijos lygumose siekia 11 000

kilometrų (Mollat du Jourdin, 1993, p. 4–6). Be to, Europos upių tėkmės kryptis užtikrina atokesnių derlingų žemės ūkio regionų susisiekimą.

Europietiškos krikščionijos atskyrimas nuo musulmoniško Oriento ir jo įtakos sferų Europoje įgavo naują, turinčią mažiau prieštaravimų išraišką. Nauja dviejų civilizacijų kolizijos kryptis pasireiškė nė tiek imperinių valdų plėtra Europoje, kiek kova siekiant užvaldyti jūras. Bent jau tos šalys, kurios buvo Vakarų lyderės, t. y. Ispanija, Prancūzija, Olandija ir Anglija, žvelgė vakarų kryptimi. XVII–XVIII amžiuje pirmenybė buvo teikiama ne feodalinėms agrarinėms imperijoms, o nacionalinėms valstybėms, plėtojusioms jūrinę ir merkantilinę ekonomiką. Tačiau Vakarų jūrų prekybos raida XVI amžiaus pabaigoje nebuvo pakankamai pajėgi mesti iššūkį Artimųjų Rytų ekonomikai, tad Oromanų imperija sausumoje tebebuvo galinga. Taigi praraja tarp Rytų ir Vakarų Europos vis gilėjo. Vakarų Europa tapo valstybe, kurią sudarė merkantiliškos nacionalinės valstybės ir neeuropinės imperijos, o Centrinė ir Rytų Europa liko agrarinių ir politinių imperijų, susitelkusių ties rytiniu jos pasieniu, konglomeratu. Tai lėmė dviejų Europos sampratų egzistavimą – Europa kaip Vakarų, persikėlusią anapus jūrų, t. y. „užjūrio“, arba „kontinentinės“, Europa (Cahman, 1952) ir ankstesnė – Europa kaip krikščioniškas bastionas prieš musulmonišką Orientą. Šios dvi sampratos buvo pagrįstos dviem imperinėmis tradicijomis: kolonijinėmis ir Centrinės Europos imperijomis. Tad galima teigti, jog Europos pasaulevaizdžiai, nukreipti anapus jos ribų, sudarė sąlygas kontinento susiskaldymui į priešingas stovyklas.

IŠVADA

Šiame skyriuje stengiausi parodyti, kad Europos idėja, iš geografinės sąvokos tapusi kultūrine, buvo grindžiama dviem skirtingais tapatumais. Pirmąjį suformavo rytinės sienos padėtis konfrontacijų su islamu kryžiaus žygių ir Konstantinopolio žlugimo (1453) laikotarpiu. Antrąjį suformavo vakarinis pasienis po 1492 metų, kai europinę pasaulio sistemą konsolidavo jūroje dominuojančios galios. Šiuos du modelius atspindėjo skirtingos imperijų formos. Nuo XVI amžiaus jau galima kalbėti apie europietišką tapatumą, pagrįstą Europos kaip priešpriešos krikščionijai idėja. Tačiau jis visuomet buvo ambivalentiškas, nes kultūrinė slinktis nuo krikščionijos link Europos vyko formuojantis hegemoniškesnei Vakarų sampratai. Šioje transformacijoje nauja Savo ir Kito dichotomija buvo grindžiama išorinio ir vidinio priešo – žydų mitu.

4. Europos ribos: kintantis pasienis

TEORINĖS PERSPEKTYVOS

Šio skyriaus tema – istorinio Europos pasienio, ypač rytinio, klausimas. Vieną argumentacijos aspektą sudaro teiginys, kad tai, kas dažniausiai klaidingai vadinama „Rytų Europa“, iš tiesų sudaro du istoriniai regionai, kuriuos, galima priešpriešinti „Vakarų Europai“, kita vertus, – Rusijai ir Turkijai. Šie regionai – tai Pietryčių Europa, kurią sudaro Balkanai, ir „tarpinė teritorija“ tarp Vokietijos ir Rusijos: Lenkija, Baltijos šalys, buvusi Čekoslovakija ir Vengrija. Šie du regionai buvo galingų carų, sultonų, Habsburgų ir Hohencolernų imperijų pasienio zonos, kurios niekuomet nebuvo visiškai integruotos į metropolijas. Jos liko tranzitinėmis zonomis tarp Vakarų Europos ir Eurazijos. Šiame skyriuje pamėginsime išsiaiškinti painių klausimą – ar Rusiją reikėtų laikyti Europos šalimi, ar ji yra atskiras reiškinys.

Šiame skyriuje tvirtinama, kad vidinę Europos struktūrą suformavo į rytus nukreipto užkariavimo ir kolonizacijos procesai. Tai neišvengiamai baigėsi dvių pagrindinių „neuropinių“ jėgų konfliktu Rytų pasienyje. Europos formavimuisi didžiausią įtaką turėjo procesas, kai centras skverbėsi į periferiją ir semiperiferiją sukurdamas galingą politinės ir ekonominės kontrolės sistemą. Europos įvairovė buvo primestos priklausomybės padarinys, o didelė vienovės dalis buvo iš centro kylančių hegemoniškų tapatumo formų išraiška. Europos idėja liko kultūrinio vakarinio centro modeliu. O tai reiškia, kad rytinis Europos pasienis buvo skiriamasis, o ne vienijantis; jis